

В.Й. Кісель*

СТАТУС ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Основу структури Збройних Сил України становлять військові частини, оскільки саме в них вирішується більшість питань бойової підготовки та адміністративно-господарської діяльності.

Виконуючи найважливіші функції по забезпеченню обороноздатності України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, військові частини досить часто стають суб'єктами не лише військово-адміністративних, а й інших суспільних відносин. Так, наприклад, відносини, що виникають між військовими частинами і цивільним персоналом (прийом та звільнення з роботи, застосування заохочень та стягнень), регулюються нормами трудового законодавства і є трудовими. Відносини по реалізації житлових прав військовослужбовців та членів їх сімей (облік потребуючих поліпшення житлових умов, порядок надання житлових приміщень і т.п.) регулюються житловим законодавством. Під час участі військових частин у проведенні військових навчань, використанні та обслуговуванні техніки, утилізації боєприпасів, здійсненні господарської та іншої діяльності, що справляє негативний вплив на стан навколишнього природного середовища, виникають правовідносини, урегульовані нормами екологічного права.

Укладаючи різноманітні договори, здійснюючи певні дії з закріпленням за ними майном, захищаючи свої права та інтереси в судах, військові частини стають суб'єктами і цивільних правовідносин.

Участь військових частин в цивільних відносинах мало досліджувалась в юридичній літературі. Зокрема, в радянський період основні питання правової природи військових частин як учасниць цивільних правовідносин досліджувались А.А. Беспаловим¹. На більш сучасному історичному етапі заслуговують на увагу роботи таких представників російської правової науки як М.Г. Загорського², В.В. Манова³, В.В. Бараненкова⁴.

В Україні, на жаль, немає жодного фундаментального дослідження вказаних відносин. Лише деколи, в періодичній пресі зустрічаються поодинокі статті, присвячені проблемам участі військових формувань в відносинах, які не мають адміністративно-військового характеру⁵.

Такий стан речей не можна визнати задовільним, тим більше, що сучасний стан нормативно-правової бази не дозволяє стверджувати, що участь військових частин в цивільних та інших правовідносинах проходить в обстановці визначеності їх правового статусу. До сьогодні, в юридичній теорії та судовій практиці відсутня єдина думка щодо того, чи є військова частина юридичною особою, тобто, ставиться під сумнів можливість цієї структурної одиниці Збройних Сил України бути суб'єктом цивільних правовідносин. В зв'язку з цим, основним завданням цієї статті буде обґрунтування необхідності офіційного закріплення за військовими частинами статусу юридичної особи.

© Кісель В.Й., 2005

* викладач кафедри цивільного права та цивільного процесу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

¹ Беспалов А.А. Военная часть как юридическое лицо. Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., ВПА, 1973. — 18 с.

² Загорский М.Г. Организационно-правовые основы участия военных организаций в гражданском и арбитражном процессе. Автореф. дисс.. канд. юрид. наук. — М., ВУ, 1998. — 18 с.

³ Манов В.В. Военная часть Вооруженных Сил Российской Федерации как участник гражданских правоотношений. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. — М., ВУ, 2000. — 18 с.

⁴ Бараненков В.В. Военная организация как юридическое лицо в системе Федеральной пограничной службы Российской Федерации. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., ВУ, 1999. — 19 с.

⁵ Кондик П., Овсяник В. Проблеми правового регулювання економічної та господарської діяльності Збройних Сил України // Народна армія. — 1999. — 10 лютого.

На нашу думку, відсутність такого статусу викликає масу проблем, які можуть бути зведені до таких:

по-перше, відсутність у військової частини статусу юридичної особи призводить до невизначеності її правового статусу в майновому обороті;

по-друге, як наслідок відсутності статусу юридичної особи, у військової частини виникають проблеми, пов'язані з недостатньою визначеністю її прав щодо закріпленого за нею військового майна, а також майна, яке набувається в процесі господарської діяльності;

по-третє, оскільки військові частини постійно взаємодіють з широким колом суб'єктів, в тому числі і з недержавними структурами, укладання та виконання договорів проходить в обстановці невизначеності права військової частини бути самостійним контрагентом договірної діяльності;

по-четверте, діяльність, пов'язана з укладанням та виконанням договорів, рано чи пізно приводить до необхідності участі військових частин в судових процесах як позивачів або відповідачів, що також є сумнівним при відсутності у них офіційного статусу юридичної особи.

Для обґрунтування правової природи військових частин як суб'єктів цивільних правовідносин, передусім, необхідно визначити саме поняття військової частини.

Закони, які становлять основу військового законодавства ("Про оборону України", "Про Збройні Сили України", "Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України", "Про господарську діяльність у Збройних Силах України", "Про правовий режим майна у Збройних Силах України"), хоча і широко оперують поняттям "військова частина", його тлумачення не дають.

Деяку ясність в дане питання вносить Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України⁶, в контексті якого, до військових частин відносяться структурні одиниці Збройних Сил України, які ведуть своє господарство а також органи військового управління відповідних рівнів, на які покладені завдання щодо матеріального та технічного забезпечення діяльності цих органів та їх особового складу.

В Положенні про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил⁷ поняття військової частини вживається у значенні організації, яка утримується за рахунок коштів державного бюджету і входить до складу Збройних Сил.

Військовий енциклопедичний словник військової частини визначає як організаційно-самостійну бойову й адміністративно-господарську одиницю у всіх видах Збройних Сил, яка має своє дійсне та умовне найменування⁸.

Вищевикладене дозволяє виділити наступні, притаманні військовим частинам ознаки:

по-перше, військова частина є основною, базовою структурною одиницею Збройних Сил;

по-друге, військова частина повинна мати своє дійсне та умовне найменування;

по-третє, основним джерелом фінансування діяльності військової частини є кошти, отримані з Державного бюджету України;

по-четверте, для забезпечення своєї повсякденної життєдіяльності (розміщення особового складу, забезпечення його продовольством та речовим майном, використання, обслуговування, ремонт техніки, інших матеріальних засобів тощо) військова частина веде самостійне господарство.

Закон України "Про господарську діяльність у Збройних Силах України"⁹, розкриваючи

⁶ Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони від 16.07.97 року № 300 // Офіційний вісник України — 1997. — № 52.

⁷ Положення про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил: Постанова КМУ від 28 грудня 2000 року № 1919 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 50. — Ст. 468.

⁸ Военный энциклопедический словарь. — М., Воениздат. 1983. — С. 151.

⁹ Про господарську діяльність в Збройних силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради — 1999 — № 48. — Ст. 408.

умови участі військових частин в господарських відносинах, крім вищевказаних ознак виділяє ще такі їх обов'язкові атрибути як наявність кошторису надходжень та видатків, рахунків в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

На наш погляд, при дослідженні питань участі військових частин в відносинах, не пов'язаних з виконанням державних функцій по захисту України від можливої агресії, забезпеченні її державного суверенітету та територіальної цілісності, у військовому законодавстві замість штучного терміну “військова частина” може бути використаний термін “військова організація”. Особливо доречним цей термін буде при дослідженні участі військових частин у цивільних правовідносинах. Насамперед, це обумовлено традиційним вживанням цивільно-правовою наукою терміну “організація” для характеристики цивільно-правових відносин за участю таких суб'єктів як юридичні особи. У цьому контексті можна говорити про військові організації як про різновид юридичних осіб.

Таким чином, поняття військової частини (організації), яке буде використовуватись у цій статті зводиться до наступного — це основна організаційно-самостійна одиниця Збройних Сил України, яка має своє дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

Відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу України¹⁰ (надалі — ЦК), учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи.

Оскільки, військова частина є колективним утворенням, можна припустити, що формою, за допомогою якої вона може брати участь у тих чи інших правових відносинах — є форма юридичної особи.

Проте, щоб мати повну та об'єктивну картину самої можливості військової частини бути суб'єктом майнових правовідносин, необхідно зауважити, що колективне утворення може брати участь у майновому обороті не лише у формі юридичної особи, але і у формі філії або представництва іншої юридичної особи. Зокрема, відповідно до ч.ч. 1-2 ст. 95 ЦК філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює її представництво і захист її інтересів. Частина 3 ст. 95 конкретизує, що філії та представництва не є юридичними особами, лише наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення.

Таким чином, оскільки статус військових частин як учасниць цивільних правовідносин є невизначеним, можна припустити, що вони беруть в них участь як: а) юридичні особи; б) філії або представництва іншої юридичної особи.

Припустимо, що військові частини беруть участь в майнових відносинах як філії або представництва Міністерства оборони України. Таке твердження одразу ж викликає масу питань, основним з яких є таке: чи може Міністерство оборони України як центральний орган державної виконавчої влади бути одночасно безпосереднім учасником майнових відносин? На наш погляд, може, але лише в частині формування та виконання державного оборонного замовлення, а також в інших, передбачених нормативно-правовими актами випадках. Разом з тим, викликає сумнів сама можливість Міністерства оборони безпосередньо брати участь у цивільно-правових відносинах в якості орендаря або орендодавця майна, контрагента договорів, суб'єкта надання послуг, виконання робіт тощо.

Якщо військові частини — філії (представництва) Міноборони, то для укладання договорів контракти сільськогосподарської продукції, поставки електроенергії, водозабезпечення, реалізації

¹⁰ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради — 2003 — №№ 40-44 — Ст. 356.

продукції підсобних господарств, вчинення інших дій, які забезпечують їхню повсякденну життєдіяльність, Міністерство оборони відповідно до ч. 4 ст. 95 ЦК, на ім'я командирів військових частин повинно видавати довіреності з визначенням їх прав та обов'язків. Разом з тим, згідно з п. 5.8.1. Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, військові частини заготівлі тих матеріальних засобів, які не видаються натурою у порядку централізованого постачання здійснюють самостійно, шляхом укладання договорів з іншими фізичними та юридичними особами.

Крім цього, якщо військова частина є філією (представництвом), то відповідальність за її дії та дії її посадових осіб повинно нести Міністерство оборони. Однак, ст. 5 Закону України "Про господарську діяльність у Збройних Силах України" визначає, що за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, а також за шкоду і збитки, заподіяні довкіллю, правам та інтересам фізичних і юридичних осіб та державі, військова частина відповідає коштами, що надходять на її рахунок по відповідних статтях кошторису (крім захищених статей). Лише у випадку недостатності таких коштів, відповідальність за зобов'язаннями військової частини несе Міністерство оборони України.

Викладене дозволяє провести аналогію між відповідальністю військової частини з відповідальністю юридичних осіб публічного права (наприклад, установ), що фінансуються державою. Відповідно до п. 3 ст. 39 Закону "Про власність"¹¹ така відповідальність також обмежується лише коштами, які знаходяться у оперативному управлінні установи. За умови нестачі наявних коштів, до субсидіарної відповідальності притягується її власник.

Крім наведених аргументів, твердження про те, що військова частина є скоріше юридичною особою аніж філіалом (представництвом) Міноборони, можна обґрунтувати тим, що згідно з Законом України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України"¹², військове майно закріплюється за військовими частинами на праві оперативного управління, що дозволяє говорити про наявність у останніх такої важливої ознаки юридичної особи як відокремленого майна.

Таким чином, на нашу думку, слід законодавчо визнати військові частини юридичними особами. Тоді питання: хто ж є суб'єктом цивільних та інших правовідносин — вище відомство чи відповідна військова частина, зніметься як таке.

Для військових частин, на наш погляд, значення інституту юридичної особи повинно полягати у тому, що його норми:

по-перше, закріплюють їх організаційно-структурну, майнову та функціональну єдність як суб'єктів права;

по-друге, визначають порядок та особливості їх виникнення (формування), реорганізації (переформування) та ліквідації (розформування), а також ряд інших приписів, які у своїй загальній сукупності визначають правове становище військової частини як юридичної особи;

по-третє, встановляють межі їх правосуб'єктності, форми та порядок її реалізації в цивільно-правовому обороті.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та цивільного процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана
Хмельницького (протокол № 13 від 18 квітня 2005 року)*

¹¹ Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 року // Відомості Верховної Ради — 1991 — № 20. — Ст. 249.

¹² Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради — 1999 — № 48. — Ст. 407.